

اهمیت گیاهان دارویی و طب سنتی ایران در توسعه علوم کشاورزی

مصطفی خواجه دهقانی

کارشناس تحقیقات و فرمولاسیون دارویی داروسازی فارابی
Khaje.mostafa@gmail.com

چکیده :

انسان هرچه به طبیعت نزدیک شود سالم تر شده، بیشتر عمر می کند. انسان جزئی از طبیعت است و به طور یقین برای هر بیماری، طبیعت گیاه درمان آن را نیز برای بشر عرضه کرده است. با توجه به اینکه تامین نیاز روزافزون بازار و کارخانجات تولید داروهای گیاهی به مواد خام در حجم زیاد و انبوه از طریق عرصه های منابع طبیعی مقدور نبوده و باعث تخریب و از بین رفتن این منابع می گردد بهترین راهکار جهت از بین بردن این مشکل کشت و کار گیاهان دارویی در شرایط زراعی می باشد. و توسعه کشاورزی خواهد شد سابقه درمان بیماری ها با گیاهان دارویی به قدمت تاریخ زیست انسان بر روی کره زمین است و انسان همواره به کمک گیاهان دارویی خود را درمان کرده و می کند. انسان تنها با داروهای شیمیایی درمان نمی شود بلکه همه عوامل طبیعی نقش درمان را دارند و دارو نهایتاً نقش پیش گیری را در برار بیماری ها ایفا می کند. و دارای عوارض جانی نیز میس باشد وجود گیاهان در طبیعت یکی از نعمت های بزرگ الهی محسوب می شود. گیاهان دارویی بر خلاف داروهای شیمیایی اثرات جانبی ندارد و میزان اثر گذاری آنها بر بدن انسان به مراتب بیشتر از داروهای شیمیایی است. در ایران حدوداً دو هزار پانصد نوع گیاه دارویی شناخته شده است که نزدیک به دویست رقم آن مصرف عام دارد و سیصد تا چهارصد نوع آن در کتب طب سنتی ایران به آن اشاره شده است.

واژگان کلیدی: گیاهان دارویی، درمان، طب سنتی، توسعه کشاورزی

مقدمه :

گیاهان دارویی از ارزش و اهمیت خاصی در نظام دارویی کشور و تأمین بهداشت و سلامتی جوامع هم به لحاظ درمانی و هم به لحاظ پیشگیری از بیماریها برخوردار بوده و هستند. این بخش از منابع طبیعی قدمتی همپای بشر داشته و یکی از مهمترین منابع تأمین غذایی و دارویی بشر در طول نسلها بوده اند. و از نقطه نظر تاریخی، گیاهان دارویی اهمیت بسیار فراوانی در توسعه جوامع داشته اند و تحقیقات وسیعی برای یافتن فرآورده ها و مواد طبیعی دارویی گیاهی در طول تاریخ انجام شده است اما نکته حائز اهمیت اینجاست که تنها کمتر از ۱۰ درصد از مجموع ۲۵۰۰۰۰ گونه گیاهی جهان برای بیش از زیست شناختی، شناسایی و مورد استفاده قرار گرفته اند. (گرایش عمومی جامعه به استفاده از داروها و درمانهای گیاهی و به

طور کلی فرآورده های طبیعی به ویژه در طی سالهای اخیر رو به افزایش بوده و مهمترین علل آن، اثبات مخرب و جانبی داروهای شیمیایی از یک طرف و ایجاد آلودگیهای زیست محیطی که کره زمین را تهدید می کند از سوی دیگر بوده است. در سال ۱۹۷۸ سازمان بهداشت جهانی بیانیه ای در زمینه توسعه طب سنتی به سیستم های نظارتی دارویی منتشر کرد. در این بیانیه طب سنتی به طور خلاصه اینگونه تعریف شده است: مجموعه تمامی علوم نظری و عملی که در تشخیص طبی، پیشگیری و درمان بیماری های جسمی، ذهنی یا ناهنجاری های اجتماعی به کار می رود و به صورت گفتاری یا نوشتاری از نسلی به نسل دیگر انتقال یافته باشد.

در طب سنتی استفاده از مواد طبیعی و گیاهان دارویی و موادی که منشأ حیوانی دارد رایج است. در ایران در حدود ۲۵۰۰ نوع گیاه دارویی شناخته شده است که نزدیک به ۲۰۰ رقم آن مصرف عام دارد و مجموعاً ۳۰۰ تا ۴۰۰ نوع آن در طب سنتی تجویز می شود، البته بعضی از این گیاهان خواص گوناگون دارند؛ مثلاً از سیاه دانه برای معالجه بیش از ۵۰ مرض مفید است یا آویشن دارای خواص متعددی مانند ضدکرم، ضدقارچ، ضد باکتری، ضداسپاسم، آرامبخش، تقویت کننده چشم و... است (شفاخواه، ۱۳۹۱).

همچنین طبق آمار سازمان بهداشت جهانی بالغ بر ۸۰٪ مردم جهان به ویژه در کشورهای در حال توسعه و نواحی فقیر و دور افتاده عمده ترین نیازهای درمانی خود را از گیاهان دارویی تأمین می کنند. اثرات جانبی داروهای شیمیایی برای بیمار نتیجه ای خطرناک تر از بیماری مورد درمان داشته است لذا لازم است تا بر مصرف آنها احتیاط زیادی صورت بگیرد. این اثرات باعث شده تا داروهای گیاهی کاربرد وسیع پیدا کنند. وجود تنوع مواد موثره بیولوژیکی در گیاهان سبب شده تا برای استخراج آن ها از مواد شیمیایی مختلف استفاده کنند.

در این مطالعه سعی بر آن است تا به بررسی گیاهان دارویی و طب سنتی در ایران توانمندیها و استعداد های بالقوه در کشور پرداخته شود. (احمد مهربان ۱۳۹۳)

اهداف توسعه ای داروهای گیاهی بر اساس سیاست ملی دارویی

استفاده منطقی از داروهای طبیعی و سنتی و بخصوص داروهای گیاهی باید مورد حمایت وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی قرار گیرد

۱. با توجه به سابقه تاریخی ایرانیان در استفاده از داروهای سنتی و بخصوص گیاهان دارویی سازمان غذا و دارو باید با تدوین ضوابط و مقررات الزم ضمن نظارت دقیق بر سلامت و اثربخشی داروهای طبیعی و سنتی مصرف آنها را در کشور ترویج نماید. با این وجود نظارت بر تولید و عرضه داروهای گیاهی باید بصورتی انجام شود که مانع سوء استفاده های احتمالی از این داروها گردد. اطلاع رسانی دارویی در مورد داروهای طبیعی و سنتی باید در راستای تجویز و مصرف منطقی این نوع داروها باشد.

۲. وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی باید از طریق همکاری با سایر سازمان های مسئول نسبت به سامان دهی عرضه داروهای گیاهی، گیاهان دارویی و داروهای طبیعی و سنتی اقدام نماید و مانع عرضه نامناسب این فرآورده ها گردد.

۳. سازمان غذا و دارو موظف است هر سال فهرست داروهای طبیعی و سنتی دارای مجوز را منتشر و در مورد آن به نحو مقتضی به اعضای گروه پزشکی اطلاع رسانی نماید.

4. کلیه داروهای طبیعی و سنتی در هنگام تحویل به بیماران باید از برچسب گذاری و بسته بندی مناسب برخوردار باشند به گونه ای که بیمار قادر باشد با استفاده از اطلاعات مندرج بر روی برچسب داروها دستور صحیح مصرف آنها را بیاموزد.

5. صنایع داروسازی کشور باید با تولید داروهای طبیعی و سنتی با کیفیت و موثر درمانی، سهم این داروها را در بازار داروئی کشور افزایش دهند

6. به منظور حفظ منابع داروهای طبیعی و گیاهی الزم است با مشارکت وزارت جهاد کشاورزی و سایر مراجع ذیربط امکان تولید انبوه مواد اولیه داروهای طبیعی و گیاهی با استفاده از روش های صنعتی در کشور را فراهم گردد.

7. الزم است سازمانهای بیمه گر با پوشش داروهای طبیعی و گیاهی تولید شده در داخل کشور که اثربخشی بالینی آنها با استناد به شواهد علمی به اثبات و تایید وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی رسیده است در جهت توسعه مصرف آنها اقدام نمایند. (احمد مهربان ۱۳۹۳)

سند چشم انداز کشور در راستای توسعه داروهای گیاهی

برخوردار از سلامت، رفاه، امنیت غذایی، تأمین اجتماعی، فرصتهای برابر، توزیع مناسب درآمد، نهاد مستحکم خانواده، به دور از فقر، فساد، تبعیض و بهره مند از محیط زیست مطلوب (امیر بیگی ۱۳۷۴)

استراتژی توسعه گیاهان دارویی (یوسفی و همکاران ۱۳۸۴)

۱. ارتقاء سهم کشور از تجارت جهانی از طریق شناسایی بازارهای جهانی و تولید استاندارد و بهبود
۲. ارتقاء سطح دانش و پژوهش و فناوری در راستای اهداف ملی در تعامل با قافله علمی جهانی
۳. توسعه پایدار صنایع فرآوری گیاهان دارویی
۴. ارتقاء سطح تحقیق و پژوهش و علم و دانش فنی و ایجاد شرایط مطلوب و مناسب برای جذب سرمایه های خارجی و استفاده از تکنولوژی برتر
۵. تقاء فرهنگ گیاه درمانی در کشور
۶. تقویت و گسترش پژوهش و آموزش های علمی و کاربردی گیاهان دارویی
۷. ارتقاء سلامت روانی در شهروندان
۸. ایجاد بازار مصرف گیاهان دارویی

توانمندیها و استعداد های بالقوه در کشور

دستیابی به اهداف توسعه پایدار نیازمند شناخت توانمندی ها و چگونگی و اعمال مدیریت بر آنها می باشد خوشبختانه پتانسیل های فراوانی در مجموعه وزارت جهاد کشاورزی برای نیل به اهداف توسعه پایدار گیاهان دارویی وجود دارد که به اهم که اشاره می شود. وجود این پتانسیل ها در کنار سایر دستگاهها و وزارت خانه ها که فهرست آنها در قبل ذکر شد ما را در دستیابی به این اهداف یاری خواهد داد. درمجموعه وزارت جهاد کشاورزی مجموعه امکانات و توانمندیها در رابطه با موضوع به شرح ذیل است (یدانی و همکاران ۱۳۸۳)

۲۳ موسسه تحقیقاتی و مرکز تحقیقات ملی ۳۴ مرکز تحقیقات استانی ۵۸ مرکز آموزش ملی و استانی
۳۱۴ ایستگاه تحقیقاتی

۲۵ نشریه علمی و پژوهشی دارای مجوز از وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

۲ میلیون متر مربع فضای تحقیقاتی و آموزشی و ترویجی

وجود مراکز خدمات کشاورزی در تمامی دهستانها و شهرستانها به منظور ارائه خدمات ۵ میلیون هکتار عرصه بهره برداری محصولات فرعی مرتعی (عمدتاً دارویی هستند) ۵۰ تشکل تولیدکننده با بیش از ۲۰۰ هزار بهره بردار در خصوص گیاهان دارویی وجود آزمایشگاه های مجهز تحقیقاتی و آموزشی

بانک ژن، هر باریم، کلکسیون گیاهان دارویی

طب سنتی و روش های درمانی آن

طب سنتی ایران، دانشی آمیخته با هنر و فراست و ذخیره ای برخاسته از حکمت خسروانی اهالی سرزمین آریایی ایران است که در حکمت یونانی آمیخته و با محک تجربه در طول سالیان حیات انسا آموده شده است. مکتبی که در دوران زرین شکوفایی تمدن اسلامی، و با طلوع ستارگان پرفروغ تاریخ ع آن فرزندان ایرانی جهان وطن، بر پایه خردورزی و با جدا ساختن سره از ناسره گسترش یافت و اکنون نیز توانایی حل برخی از معضلات علمی را در عرصه بهداشت، پیشگیری، تشخیص و درمان دارا است. این مکتب با ریشه ای ده هزار ساله، انسان را فقط از بعد مادی نمی نگرد، بلکه به ابعاد دیگر وجود او به عنوان خلیفه الهی نیز توجه دارد. در این دیدگاه، حفظ سلامت مقدم بر درمان است، و توجه به روش زندگی و تامین هوای سالم، تغذیه درست، فعالیت کافی، استراحت به اندازه و تعادل حالات روحی - روانی شعار طب سنتی ایران است (میر حیدر، ۱۳۷۵).

در طب سنتی استفاده از مواد طبیعی و گیاهان دارویی و موادی که منشاء حیوانی دارد رایج است. در ایران ۲۵۰۰ نوع گیاه دارویی شناخته شده است که نزدیک به ۲۰۰ رقم آن مصرف عام دارد و مجموعاً ۳۰۰ تا ۴۰۰ نوع آن در طب سنتی تجویز می شود، البته بعضی از این گیاهان خواص گوناگون دارند؛ مثلاً سیاه دانه برای معالجه ۷۲ مرض مفید است یا آویشن دارای خواص متعددی مانند ضد کرم، ضد قارچ، ضد باکتری ضداسهال، آرامبخش، تقویت کننده چشم و... است. (کندری ۱۳۹۳)

روش درمان در طب سنتی

استفاده از گیاهان و مواد طبیعی، نیست. روش های درمانی، در طب سنتی، ایران به طور خلاصه به شرح زیر هستند

۱- گیاه درمانی (Phytotherapy): درمان بیماری‌های مختلف جسمی و روحی به وسیله گیاهان را گیاه درمانی می‌گویند. یکی از روش‌های قدیمی درمان در جهان، طب گیاهی است. خداوند حکیم درمان همه بیماری‌ها و دردها را در طبیعت قرار داده است. "طبیعت خادم طبیعت است"

۲-ماساژ درمانی (Massage therapy): درمان بیماری های عضلانی ، اسکلتی ، گوارشی ، سردردها رفع استرس و افسردگی ، بهبودی جریان خون و افزایش اکسیژن رسانی به بافت ها و بهبودی ده ها بیماری دیگر از خواص ماساژ درمانی است. بعضی از انواع ماساژ درمانی عبارتند از: ایروودا، یومیهو، تای اساز، ماساژهای آرام بخش و ماساژهای زیبایی

۳-حجامت (Cupping): در زبان فارسی حجامت به معنی مداوا تعریف شده و یک روش خون گیری است که برای پیشگیری از بیماری ها و درمان بعضی بیماری ها انجام می شود. حجامت خشک بدون تیغ و خون گیری است و حجامت تر همراه خون گیری است. حجامت در پیشگیری و درمان بیماری هایی چو آسم، اعتیاد به مواد مخدر، نارسایی هضم غذا، سردردهای میگرنی و اعصاب، چربی خون، غلظت خون و بیماری های پوستی کاربرد دارد.

۴-بادکش درمانی (Dry cupping): بادکش درمانی، ایجاد مکش در نقاط مختلف بدن به منظور انبساط عروقی بدن و انحراف مواد از نقطه خاص است که آن را حجامت خشک نیز می نامند. انجام بادکش و چرخاندن لیوان روی بدن افراد فلج شده ناشی از سکته مغزی و قلبی، باعث بهبودی می شود. در بعضی بیماران انجام بادکش با ترکیبی از روغن های مخصوص باید صورت گیرد.

۵- زالو درمانی (Leech therapy): زالو درمانی یکی از روش های خون گیری طبی محسوب می شود که به لحاظ نحوه خون گیری و ماده هیرودین که توسط زالو به بدن وارد می کند، در طب سنتی از جایگاه ویژه ای برخوردار است. هر زالویی اثر درمانی ندارد. در بزاق زالو ماده ضد انعقادی وجود دارد که موجب رقیق شدن خون، باز شدن عروق تنگ و در نتیجه موجب افزایش خون رسانی و اکسیژن رسانی وضع یا عضو می گردد. اکنون زالو درمانی در بیماری هایی چون تنگی عروق قلب، پیوند پوست، پیوند اعضا، واریس، ضایعات پوستی، بیماری های مفاصل مانند آرتروز، هموروئید، زیبایی پوست و تقویت سیستم ایمنی کاربرد دارد.

۶- فصد یا رگ زدن (Fasd): یکی از روش های خون گیری در طب سنتی است. این عمل باعث دفع بسیاری از سموم بدن به خصوص در مواقع غلبه سودا شده و مواد زائدی که در خون رسوب و افزایش پیدا می کند را نیز دفع می کند. فصد در واقع همان رگ زدن است، ولی بایستی توسط افراد ماهر و متخصص صورت گیرد. کاربردهای مهم فصد عبارتند از درمان کمردرد سیاتیکی، هموروئید، پاکسازی طبایع غالب بیماری های گوارشی و غیره. (احمد مهربان ۱۳۹۳)

۷- آب درمانی (Hydrotherapy): یکی از روش های طب سنتی است که همراه با اسانس های گیاهی یا بدون آنها، برای بهبود رعیشه، ضایعات پوستی، دردهای مفاصل، سیاتیک، نشاط و تقویت عضلات و اصلاح منافذ بدن، گرم کردن و افزایش رطوبت بدن کاربرد دارد (کندری ۱۳۹۳)

محدودیت های گیاهان دارویی

علاوه بر مسایل مشترک گیاهان دارویی حاصل از عرصه های طبیعی با گونه های زارعی این گیاهان از جمله مسایل عمل آوری و عرضه به بازار، مسایل دیگری در رابطه با گیاهان دارویی عرصه های طبیعی وجود دارد که در زیر ذکر می شود. عمده ترین مشکلات سر راه بهره برداری از گیاهان دارویی و محصولات فرعی در عرصه های طبیعی کشور به قرار زیر است بهره برداری غیر مجاز و بیش از توان گیاهان در عرصه های مورد بحث و نیز استفاده از روش های نامناسب جهت بهره برداری محصولات سبب تضعیف و سرانجام نابودی بسیاری از گونه های دارویی و در نتیجه موجب کاهش محصولات و نیز رو به انقراض رفتن تعدادی از گونه های اندمیک و انحصاری کشور گردیده است.

نبود نقشه پراکنش و عدم وجود اطلاعات کافی در مورد سطح رویشگاههای گونه های دارویی و محصولات فرعی عرصه های طبیعی سبب گردیده است تا شناخت کافی از خصوصیات آنها فراهم نشود و در نتیجه برآورد درستی در برنامه ریزی های این محصولات بعمل نیاید. (کندری ۱۳۹۳)

نبود اطلاعات دقیق و صحیح از تراکم پوشش گونه های دارویی و محصولات فرعی جنگلی و مراتع و پتانسیل تولید گونه ها، امکان ارزیابی دقیقی از مقدار تولید و برنامه ریزی آتی را فراهم نمی سازد. عدم وجود اطلاعات کافی در خصوص فنولوژی، فیزیولوژی و آناتومی گونه ها سبب می گردد که زمان بهره برداری و روش مناسب تیغ زنی آنها در پرده ابهام باقی بماند. به علت پراکندگی گونه ها و هزینه های بالای جمع آوری اندام ها و نیز وجود ناخالصی ها در اثر برداشت، برداشت مستقیم از گیاهان دارویی و محصولات فرعی مقرون به صرفه نباشد

بهره برداری غلط، غیر علمی، بی رویه و مفرط گونه های گیاهان دارویی و محصولات فرعی در عرصه های طبیعی و عدم امکان تجدید حیات و زاد آوری و رو به انقراض نهادن تعدادی از گونه های اندمیک و اقتصادی و انحصاری کشور عدم وجود روش های مناسب برداشت گیاهان از عرصه های طبیعی

جمع آوری محصولات مورد نظر از پایه های طبیعی نیاز به ملاحظات از جمله فصل یا دوره زمانی

عدم شناسایی و نام گذاری علمی هرچند در سال های اخیر اقداماتی در جهت شناسایی گونه های گیاهان دارویی کشور انجام گرفته است یکن هنوز نه تنها برخی از گونه های موجود در عرصه های طبیعی ناشناخته مانده است بلکه در مورد اسامی دقیق گونه های موجود جای بحث و دقت نظر بیشتری است. لذا در این رابطه لازم است اسامی علمی، محلی و یا انگلیسی، و تجاری گونه ها، زیر گونه ها، واریته ها، اکوتیپ ها، فنوتیپ ها و ارقام زراعی (کندری ۱۳۹۳)

بحث و نتیجه گیری :

پس از مواجه شدن با مشکلاتی نظیر آلودگی آب و هوا و خاک که توسط کارخانجات تولید مواد شیمیایی ایجاد شده بوده و عوارض جانبی داروهای شیمیایی که بعضاً پس از چند نسل ظاهر می شوند، به فکر استفاده از مواد طبیعی فناوری های غیر مخرب افتادند. بطوریکه در کشورهای صنعتی مصرف داروهای گیاهی از مرز ۷ درصد گذشت. با توجه به کاربرد داروهای گیاهی، پژوهشکده صنایع شیمیایی سازمان پژوهش های علمی و صنعتی ایران نیز تحقیق هایی را در این زمینه به اجرا در آورده است. در طب سنتی استفاده از مواد طبیعی و گیاهان دارویی و موادی که منشاء حیوانی دارد رایج است. در ایران ۲۵۰۰ نوع گیاه دارویی شناخته شده است که نزدیک به ۲۰۰ رقم آن مصرف عام دارد و مجموعاً ۳۰۰ تا ۴۰۰ نوع آن در طب سنتی تجویز می شود، البته بعضی از این گیاهان خواص گوناگون دارند؛ مثلاً سیاه دانه برای معالجه ۷۲ مرض مفید است یا آویشن دارای خواص متعددی مانند ضد کرم، ضد قارچ، ضد باکتری ضد اسپاسم، آرامبخش، تقویت کننده چشم و... است

سابقه درمان بیماری ها با گیاهان دارویی به قدمت تاریخ زیست انسان بر روی کره زمین است و انسان به گیاهان دارویی خود را درمان کرده و می کند. انسان تنها با داروهای شیمیایی درمان نمی شود بلکه همه عوامل طبیعی نقش درمان را دارند و دارو نهایتاً نقش پیش گیری را در برار بیماری ها ایفا می کند. وجود گیاهان در طبیعت یکی از نعمت های بزرگ الهی محسوب می شود. دستیابی به اهداف توسعه پایدار نیازمند شناخت توانمندی ها و چگونگی و اعمال مدیریت بر آنها می باشد گیاهان دارویی بر خلاف داروهای شیمیایی اثرات جانبی ندارد و میزان تاثیر آنها بر بدن انسان به مراتب بیشتر از داروهای شیمیایی است

خوشبختانه پتانسیل های فراوانی در مجموعه وزارت جهاد کشاورزی برای نیل به اهداف توسعه پایدار گیاهان دارویی وجود دارد و همچنین وزارت بهداشت درمان و آموزش پزشکی مطابق سیاست دارویی جهت ترویج استفاده از گیاهان دارویی و جایگزینی با داروهای شیمیایی است که به اهم اشاره می شود. وجود این پتانسیل ها در کنار سایر دستگاهها و وزارت خانه ها که فهرست آنها در قبل ذکر شد ما را در دستیابی به این اهداف یاری خواهد داد.

منابع

- 1- Al-anaraki, A.S. , M.M. Zaki. And S.I.Sultan. 2004. use of hebek mint (*Mentha longifolia*) on broiler chicker elite. International of poltry science3 (10): 629-634.
- 2-Jordan. F.T.W, Pattison M. Alexander Dennis, Faragher Treror. Poultry diseases. London, W.B, Sounders 2001 5th ed.
- 3- Bampidis, N.A , V. Christodolou , P. Florou-Paneri, E. Christaki, P. S. Christodoulou, T. tsiligianni, and A. B. Spais. 2005. Effect of dietary dried oregano leaves on growth performance, Carcass charachteristic and serum cholesterol of female early maturing turkeys. J. Bri. Poult. Sci.